

УДК 376-056.263-053.4:37.018.1:81'233
DOI 10.32626/2413-2578.2019-13.176-186

Л.В. Мороз,
biznesline2017@gmail.com
А.Б. Рудих
Rydux@email.ua

СУПРОВІД РОЗВИТКУ УСНОГО МОВЛЕННЯ В ДІТЕЙ ПЕРЕДШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗІ ЗНИЖЕНИМ СЛУХОМ В УМОВАХ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ

Відомості авторів: **Мороз Людмила Василівна**, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри логопедії Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, м. Суми, Україна. У колі наукових інтересів: проблема психолого-педагогічного супроводу дітей із порушеннями розвитку; корекція та розвиток рухових функцій в дітей із тяжкими порушеннями мовлення. Email: biznesline2017@gmail.com; **Рудих Алла Борисівна**, магістр спеціальної освіти, вчитель-логопед, освітній центр «Розумка», м. Чернігів, Україна. У колі наукових інтересів: проблема психолого-педагогічного супроводу дітей із порушеннями розвитку; розвиток мовлення в дітей із порушенням слухової функції. Email: Rydux@email.ua

Contact: **Moroz Ludmyla**, Ph.D. in Pedagogy, Associate Professor, Logopedic Department of Sumy Makarenko state pedagogical university, Sumy, Ukraine. The scientific interests: the problem of psychological and pedagogical support for children with developmental disorders; correction and development of motor functions in children with severe speech impairment biznesline2017@gmail.com; **Rudykh Alla**, Master of Special Education, Teacher-Speech Therapist, Educational Center «Rozumka», Chernihiv, Ukraine. The scientific interests: the problem of psychological and pedagogical support for children with developmental disorders; development of speech in children with hearing impairment Rydux@email.ua.

Мороз Л. В., Рудих А. Б. Супровід розвитку усного мовлення в дітей передшкільного віку зі зниженим слухом в умовах сімейного виховання. У статті здійснено спробу визначити сутність супроводу розвитку усного мовлення в дітей зі зниженим слухом, виокремити та схарактеризувати складові компоненти цього процесу. Доведена значимість і роль сім'ї як первинного осередку навчання та виховання дитини зі зниженим слухом, яка має сприяти її мовленнєвому розвитку та інтеграції у суспільство.

Автори визначають, що супровід розвитку усного мовлення являє собою цілеспрямовану, послідовну та безперервну діяльність у

спеціально організованих умовах, відповідно до психофізичних та індивідуальних особливостей дитини. Основою цього процесу автори вважають системну, багатоскладову, узгоджену роботу фахівця (сурдопедагога, логопеда) та сім'ї дитини. На думку авторів, така взаємодія у системі «педагог-дитина-сім'я» повинна відбуватись через реалізацію складових компонентів супроводу, серед яких: організований розвиток усного мовлення за участі фахівця і батьків, консультативна допомога сім'ї, належна організація життєвого простору та мовленнєвого оточення дитини.

Ключові слова: зниження слуху, супровід, розвиток усного мовлення, передшкільний вік, сімейне виховання.

Мороз Л. В., Рудых А. Б. Сопровождение развития устной речи у детей со сниженным слухом предшкольного возраста в условиях семейного воспитания. Стаття посвящена актуальній проблемі супроводження розвитку устної мови у дітей со зниженим слухом, виділенню основних компонентів цього процесу, а також їх характеристиці. Авторами показана значимість і роль сім'ї в процесі навчання і виховання дитини со зниженим слухом, в якій повинні бути створені необхідні умови для її мовного розвитку і соціальної інтеграції.

В статті визначено, що супроводження розвитку устної мови представляє собою цілеспрямовану, послідовну і неперервну діяльність в спеціально організованих умовах, відповідно психофізичним і індивідуальним особливостям дитини. Основу цього процесу, автори бачать в системному і узгодженому взаємодії спеціаліста (сурдопедагога, логопеда) і сім'ї дитини.

По мнению авторов, такое взаимодействие в системе «педагог-ребенок-семья» должно осуществляться путем реализации составляющих компонентов сопровождения, среди которых: организованное развитие устной речи при участии специалиста и родителей, надлежащая консультативная помощь семье, организация жизненного пространства и речевого окружения ребенка.

Ключевые слова: сниженный слух, сопровождение, развитие устной речи, предшкольный возраст, семейное воспитание.

Moroz L.V., Rudykh A. B. Supporting the speech development in hearing-impaired children of pre-school age in family education conditions. The proper speech development of children with hearing impairment is an important precondition for their full and comprehensive personal development, mastering quality education, profession obtaining and further successful self-realization in all life spheres is highlighted in the article. It is distinguished that the family as the primary and permanent center for training and education of children with hearing impairment, which

promotes the child's speech development, helps the child to integrate into society.

Moreover, it is stated that there are number of positive aspects of speech development of hearing-impaired children in the family: it proceeds in the most natural environment for the child, which positively affects its emotional and personal development; correctional and developmental work is closely connected with the child's habitual situation and family life; before communicating with the child in everyday life, all family members are involved.

These families need timely professional assistance and professional support for the speech development as a complex support component, in the system «teacher-child-family» is noted by the authors.

The support of speech development is defined as purposeful, consistent and continuous activity in specially organized conditions, in accordance with the psychophysical and individual characteristics of hearing-impaired children. The basis of this process is the systematic, multi-component, coordinated work of the teacher (surdo pedagogue, speech therapist) and the child's family, which is implemented on the following components: organized speech development with the participation of a specialist and parents, family counseling, proper organization of child's living space and speech environment.

The main speech component of hearing-impaired children is the classes combination with a specialist in a pre-school institution (a special kindergarten, a compensating group or with inclusive form of the educational process) with family cooperation. Consequently, if a child does not systematically visit a preschool institution, it is necessary to combine periodic work of a specialist (correctional developmental studios, centers, clubs, etc.) with parents' independent work at home. Thus, parents should interact with specialists in any way, the oral speech development should have a holistic complex character, including all areas of pedagogical work.

Keywords: hearing impaired children, support, development of speech, pre-school age, family upbringing.

Постановка проблеми. Розвиток усного мовлення в дітей із порушенням слуху виступає важливою передумовою для їх повноцінного і всебічного особистісного розвитку. Особливого значення оволодіння мовленням на прийнятному рівні, можливістю мовленнєвого спілкування з оточуючими (розуміти сказане та самому говорити зрозуміло) набуває для дитини передшкільного віку, адже виступає необхідною передумовою опанування якісною освітою, здобуття професії та подальшої успішної самореалізації в усіх сферах життя.

Сім'я як соціальний інститут виховання займає одне з найважливіших місць у процесі формування і розвитку особистості дитини. Під керівництвом батьків дитина не лише набуває свого

першого життєвого досвіду та елементарних знань про навколишню дійсність, у неї формуються передумови (вміння, навички) подальшого функціонування в суспільстві. Визнаючи та наголошуючи на виключному значенні сімейного виховання для майбутніх перспектив дитини зі зниженим слухом, необхідно зазначити, що більшість таких сімей потребують своєчасної фахової допомоги [3, с. 119; с. 256; 11, с. 391-392]. Більшість батьків попри свою зацікавленість і велике бажання не мають належних знань і вмінь, що обмежує участь сім'ї у корекційно-розвивальному процесі, значно знижуючи його ефективність.

Таким чином, ефективний розвиток усного мовлення в дітей зі зниженим слухом перед шкільного віку в умовах сімейного виховання можливий за умови фахового супроводу цього процесу (як складової комплексного супроводу) в системі «педагог-дитина-сім'я».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових досліджень свідчить, що проблема розвитку мовлення в дітей із порушенням слуху в умовах сімейного виховання вже тривалий час не втрачає актуальності.

У психолого-педагогічній думці ідея розвитку мовлення в дітей із порушенням слухової функції в умовах сімейного виховання свого часу була сформульована у фундаментальних доробках Б. Корсунської і в подальшому широко пропагувалась Л. Головчиц, І. Корольовою, Е. Леонгард, О. Самсоною та ін., які зазначали, що саме в сім'ї створюються передумови повноцінного і всебічного особистісного розвитку такої дитини.

Поняття про супровід сімей, що виховують дітей із порушеннями психофізичного розвитку та основні його положення представлені у роботах І. Мазур, Г. Мішиної, Г. Соколової, Л. Шипшиної та ін. Зокрема, окремим питанням супроводу дітей із стійким порушенням слухової функції присвячені роботи С. Заїки, О. Прокопенко, В. Шевченка, що розкривають його основні напрями та особливості допомоги сім'ям, які виховують таких дітей.

Таким чином, **мета статті** – визначити сутність та схарактеризувати складові компоненти супроводу розвитку усного мовлення в дітей передшкільного віку зі зниженим слухом в умовах сімейного виховання.

Дослідження виконано згідно плану науково-дослідної роботи кафедри логопедії Сумського державного педагогічного університету ім. А.С.Макаренка за темою «Науково-педагогічні засади корекційного процесу серед осіб із психофізичними порушеннями» (номер державної реєстрації 0113u004665) та у співробітництві з освітнім центром «Розумка» (м. Чернігів).

Методологічні засади дослідження склали положення щодо діалектичного підходу до пізнання явищ педагогічного процесу, єдності та взаємообумовленості кількісних і якісних змін та процесів, ролі

діяльності й активності в розвитку особистості, закономірностей онтогенезу та дизонтогенезу. Дослідження базується на принципах гуманізму і пріоритетності загальнолюдських цінностей.

Виклад основного матеріалу досліджень. Аналіз наукових досліджень та практичної роботи дозволяють констатувати, що ефективний розвиток усного мовлення в дітей зі стійким порушенням слухової функції визначається рядом чинників, серед яких необхідно виділити: ранню діагностику та корекцію слухового порушення (кохлеарна імплантація, слухові апарати), ранній та комплексний супровід розвитку дитини за участі необхідних фахівців (сурдолога, сурдопедагога, логопеда, психолога тощо), а також активне залучення до корекційно-розвиткового процесу сім'ї, що виховує дитину зі зниженням слуху [4, с. 29-31; 12, с. 365].

У педагогічній літературі під сімейним вихованням розуміють одну з форм виховання дітей, що поєднує цілеспрямовані педагогічні дії батьків із повсякденним впливом сімейного побуту [2, с. 306]. Як зазначала Б. Корсунська [5, с. 8], до сім'ї, що виховує дитину з порушенням слуху, і в побутовому, і в виховному плані, висувається набагато більше вимог, а ніж до будь-якої іншої. Відповідно, сім'я для такої дитини розглядається як первинний і постійний осередок її навчання і виховання, який має сприяти її мовленнєвому розвитку, підготовці до шкільного навчання [5, с. 9; 6, с. 3-4].

Наразі активне залучення батьків до корекційно-розвиткової роботи та підвищення їх відповідальності за виховання та навчання своїх дітей є важливим напрямом модернізації освіти дітей із порушеннями психофізичного розвитку, зокрема з порушеннями слуху [3, с. 120; 9, с. 254; 12, с. 366]. Такий орієнтир не лише підвищує значимість сімейного виховання, а й ставить нові вимоги щодо участі батьків у розвитку мовлення дошкільників зі зниженням слуху, як передумови їх подальшого успішного навчання. У зв'язку з цим особливого значення набуває супровід розвитку усного мовлення в дітей передшкільного віку зі зниженням слуху в умовах сімейного виховання.

Останніми роками в системі навчально-виховної роботи серед дітей із порушеннями психофізичного розвитку склався особливий підхід, який визначається як «супровід розвитку», що передбачає визначення та створення спеціальних умов для їх виховання, навчання та всебічного розвитку [7, с. 12]. Як зазначають науковці [7, с. 14; 13, с. 24], супровід розвитку повинен носити комплексний характер та включати проведення консультативної, профілактичної, діагностичної, розвивальної та корекційної роботи.

Відтак, у контексті представленого дослідження, під супроводом розвитку усного мовлення ми розуміємо цілеспрямовані, послідовні та безперервні дії у спеціально організованих умовах, відповідно до психофізичних та індивідуальних особливостей дитини. Основою цього

процесу ми вбачаємо системну, багатоскладову, узгоджену роботу фахівця (сурдопедагога, логопеда) та сім'ї дитини, яка повинна реалізовуватись за такими складовими: консультативна допомога сім'ї, організований розвиток усного мовлення за участі фахівця (сурдопедагога, логопеда) і батьків, належна організація життєвого простору та мовленнєвого оточення. Розглянемо їх більш докладно.

Консультативна допомога сім'ї. Необхідно визнати, що розвиток усного мовлення в дитини зі зниженим слухом в сім'ї має ряд позитивних сторін: він протікає в найбільш природному для дитини середовищі, що позитивно відбивається на її емоційно-особистісному розвитку; корекційно-розвиткова робота тісно пов'язана зі звичною для дитини обстановкою і розпорядком життя сім'ї; до спілкування з дитиною у побуті залучаються всі члени сім'ї.

Однак як свідчать наші спостереження, результати яких узгоджуються з даними науково-методичної літератури [8, с. 64-65], виховання в сім'ї дитини зі зниженням слуху може ускладнюватись деякими проблемами, а саме: батьки не завжди правильно і повно розуміють рекомендації спеціалістів, адекватно оцінюють свої педагогічні можливості і потенційні можливості дитини; не можуть організувати режим дня дитини і послідовно реалізувати педагогічні завдання. Означені складності зумовлюють необхідність своєчасної та комплексної психолого-педагогічної допомоги. Серед різних форм роботи з сім'єю, що пропонуються Г. Мішиною [8, с. 63], ми рекомендуємо проводити з батьками консультативно-навчальні заняття, спрямовані на вирішення наступних завдань:

- виявлення та розповсюдження позитивного досвіду сімейного виховання дітей зі зниженим слухом;
- формування розуміння ролі сім'ї у вихованні і розвитку дитини, зокрема розвитку усного мовлення;
- інформування про особливості і перспективи розвитку дитини, зокрема розвитку усного мовлення;
- допомога у створенні належного мовленнєвого середовища для повноцінного розвитку дитини;
- надання консультативної допомоги щодо організації роботи з розвитку усного мовлення в дітей в домашніх умовах;
- створення передумов щодо підготовки дитини до подальшого шкільного навчання;
- ознайомлення батьків зі змістом, засобами, формами та методами розвитку усного мовлення в дітей зі зниженим слухом;
- формування в батьків необхідних умінь для розвитку усного мовлення в дітей в домашніх умовах.

Організований розвиток усного мовлення за участі фахівця і батьків. Основною складовою розвитку усного мовлення дитини зі зниженням слуху ми вважаємо поєднання занять із фахівцем у закладі

дошкільної освіти (спеціальна чи інтегрована група) з заняттями в сім'ї. За умови, якщо дитина систематично не відвідує дошкільний заклад, необхідно поєднувати періодичну роботу фахівця (корекційно-розвивальні студії, центри, клуби тощо) з самостійною роботою батьків удома. За будь-яких варіантів взаємозв'язку батьків із спеціалістами, розвиток усного мовлення дитини повинен носити цілісний, комплексний характер, включати всі напрямки педагогічної роботи.

Дані наукової літератури та результати власних розвідок [1, с. 67-68; 10, с. 116-118] дають можливість стверджувати, що в дітей передшкільного віку (6-7 років) з добре скоригованою слуховою функцією (своєчасно, правильно підібраний і налаштований слуховий апарат), які мають більш-менш тривалу історію систематичних занять із відповідними фахівцями, за наявності в структурі мовленнєвого порушення специфічних фонетичних, лексичних та граматичних недоліків, на перший план виходять порушення усного зв'язного мовлення.

Так, у дітей зі зниженим слухом у передшкільному віці недостатньо розвинене як монологічний, так і діалогічний компонент усного зв'язного мовлення. Характерна бідність фраз та порушення їх смислової цілісності. Часто спостерігається невміння планувати і логічно будувати зв'язний вислів тощо. Серед основних помилок також характерні: обмежений обсяг словника, спотворена вимова слів, змішування назв дій і предметів, вживання окремих слів замість речень, а також недоліки в граматичному оформленні висловлювань (помилки у вживанні словоформ, невміння встановлювати предикативні відносини тощо) [10, с. 116-118].

З огляду на це, заняття з педагогом повинні носити комплексний характер, спрямований на корекцію та розвиток фонетичної, лексичної та граматичної складових мовлення та цілеспрямований розвиток на цьому підґрунті усного зв'язного мовлення відповідно до вікових норм, що передбачає:

- уточнення, розширення «пасивного» та «активного» словника дитини з урахуванням наступного навчання в школі;
- удосконалення граматичного ладу мовлення;
- розвиток активної довільної уваги до мовлення;
- вдосконалення уміння слухати звернене мовлення, розуміти його; розвиток уміння «чути» помилки в чужому та своєму мовленні;
- вдосконалення вміння відповідати на питання коротко і повно, задавати питання, вести діалог;
- формування вмінь складати розповіді-описи, а потім і загадки-описи про предмети і об'єкти за зразком, запропонованим планом; зв'язно описувати сюжетну картинку і складати розповідь за серією сюжетних картинок;

- вдосконалення можливості переказу добре знайомих казок і коротких текстів;
- вдосконалення навички проговорювання ігрової ситуації як основи розвитку комунікативної функції мовлення;
- підготовка до оволодіння писемним мовленням.

Враховуючи провідну діяльність дитини передшкільного віку, орієнтовними іграми та ігровими вправами можуть бути наступні: «Закінчи розповідь», «Складемо опис», «Порівняй», «Я опишу, а ти вгадай», «Встанови послідовність і розкажи», «Послухай і дай відповідь на запитання» тощо.

Належний розвиток усного мовлення в дітей передшкільного віку неможливий без активної участі батьків. Їм належить провідна роль у організації щоденних занять удома, постійна робота щодо розвитку мовленнєвого спілкування в побуті, контроль за засвоєнням програмового матеріалу. Батьки мають продовжувати корекційно-розвиткову роботу в умовах сім'ї за завданнями педагога, зміст та особливості якої попередньо мають плануватись і обговорюватись.

Можна зазначити, що іноді надмірна ініціатива та наполегливість батьків може нашкодити. Організуючи роботу з дитиною, необхідно пам'ятати про те, що навантаження на неї може виявитися надмірним, вона позбудеться багатьох улюблених розваг і занять: перегляду мультфільмів, розваг на ігровому майданчику, спілкування з друзями тощо. Отже, роботу в сім'ї ми рекомендуємо організовувати таким чином, щоб заняття з фахівцем, заняття вдома, вільна діяльність та ігри дитини природно поєднувалися, не викликали у неї втоми і перевантаження.

Серед умов для проведення занять із дітьми необхідно визначити наступні:

- активне використання слуху (правильно підібраний і налаштований слуховий апарат);
- наявність тихого приміщення для занять (відсутність зайвого шуму, сторонніх осіб тощо);
- оптимальна для дитини гучність голосу, швидкість та манера мовлення;
- зосередження уваги дитини на мовленні дорослого та власному мовленні (відсутність зайвої наочності, поступовість та послідовність її застосування);
- систематичність та постійність проведення занять.

Організація життєвого простору та мовленнєвого оточення дитини.

Важливою та необхідною складовою розвитку усного мовлення дитини зі зниженням слуху в умовах сімейного виховання є організація адекватного життєвого простору, створення належного мовленнєвого оточення.

Серед основних умов для створення мовленнєвого оточення виділимо головні:

- потреба у мовленнєвому спілкуванні; створення ситуацій, які будуть спонукати дитину говорити;
- мотивоване спілкування з дитиною у продовж всього дня;
- підтримка будь-яких проявів мовлення дитини (система стимулювань та заохочень);
- створення умов для накопичення позитивного досвіду спілкування з дорослими і дітьми (на дитячому майданчику, різні секції і гуртки відповідно до інтересів дитини, у громадських місцях тощо);
- постійний контроль за вимовою дитини з боку дорослих;
- дотримання єдиних вимог до мовлення дорослих.

Під час мовленнєвого спілкування з дитиною в сім'ї необхідно дотримуватись наступних правил:

- під час спілкування очі дорослого мають знаходитись на одному рівні з очима дитини;
- мовлення дорослого має бути завжди з чіткою артикуляцією і гарною мімікою, а також з використанням природніх жестів;
- запитавши про щось дитину необхідно залишити паузу для відповіді, не намагатися одразу відповісти за неї;
- під час певних маніпуляцій чи дій необхідно запитувати у дитини, що вона робить, ставлячи питання так, щоб дитина не могла відповісти односкладово «так», чи «ні»;
- для правильної відповіді, дитина має добре розуміти поставлене запитання; потрібно впевнитися, що дитина зрозуміла всі слова і про що саме її запитують;
- у процесі спілкування дорослим необхідно коментувати всі свої дії не поспішаючи.
- необхідно завжди хвалити дитину за те, що вона зробила, або навіть за спробу щось зробити.

Кожне з цих положень та правил потребує щоденної уваги до їх реалізації, координації діяльності фахівців і батьків. Належне мовленнєве оточення є не тільки компонентом процесу розвитку мовлення, але і умовою, завдяки якій усвідомлюється його результативність.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Таким чином, проведене дослідження дозволяє констатувати, що супровід розвитку усного мовлення в дітей передшкільного віку зі зниженим слухом у умовах сімейного виховання необхідно розуміти як цілеспрямовані, послідовні та безперервні дії у спеціально організованих умовах, відповідно до психофізичних та індивідуальних особливостей дитини. Це складний багатоплановий процес, що передбачає постійну взаємодію фахівців та сім'ї дитини і реалізується через: консультативну допомогу сім'ї, організований розвиток усного мовлення за участі фахівця

(сурдопедагога, логопеда) і батьків, належну організацію життєвого простору та мовленнєвого оточення дитини.

Сімейне виховання має величезні потенційні можливості для розвитку дитини зі зниженим слухом. За умови належного фахового супроводу, у взаємодії «педагог-дитина-сім'я», батьки здатні створити відповідні умови та здійснювати необхідні заходи для мовленнєвого розвитку своєї дитини, підготовки до опанування освітою та майбутньої життєвої самореалізації.

Подальші наукові розвідки будуть спрямовані на визначення та оцінювання ефективності розвитку усного мовлення в дітей передшкільного віку зі зниженим слухом в умовах сімейного виховання.

Бібліографія

1. **Головчиц, Л.А.** (2001). Дошкольная сурдопедагогика: Воспитание и обучение дошкольников с нарушениями слуха. *Москва: ВЛАДОС.*
2. **Гончаренко, С.** (1997). Український педагогічний словник. *Київ: Либідь.*
3. **Зайка, С.К.** (2015). Роль батьків у навчально-виховному процесі дітей дошкільного віку з кохлеарними імплантами. *Збірник наукових праць. Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки), 6, 117-126.*
4. **Королева, И.В.** (2016). Помощь детям с нарушением слуха: Руководство для родителей и специалистов. *Санкт-Петербург: КАРО.*
5. **Корсунская, Б.Д.** (1970). Воспитание глухого дошкольника в семье. *Москва: Педагогика.*
6. **Леонгард, Э.И., Самсонова, Е.Г.** (1991). Развитие речи детей с нарушенным слухом в семье. *Москва: Просвещение.*
7. **Мазур, И.** (2001). Сопровождение развития - новая образовательная технология. *Основы психологи, 1, 9-16.*
8. **Мишина, Г.А.** (2001). Формы организации коррекционно-педагогической работы специалиста-дефектолога с семьей, воспитывающей ребенка раннего возраста с нарушениями психофизического развития (методические рекомендации). *Дефектология, 1, 60-64.*
9. **Прокопенко, О.А.** (2015). Особливості психологічного супроводу сімей, що виховують дитину з порушеннями слуху. *Збірник наукових праць. Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки), 5, 251-261.*
10. **Рудих, А.Б., Мороз, ЛВ.** (2018). Особливості зв'язного мовлення дошкільників із туговухістю 3-4 ступеня. *Актуальні проблеми корекційної педагогіки, психології та реабілітації: Матеріали II Всеукраїнської науково практичної конференції (з міжнародною участю), 115-118.*
11. **Соколова, Г.Б.** (2016). Актуальні питання психолого-педагогічного супроводу сімей, які виховують дитину з обмеженими можливостями здоров'я. *Збірник наукових праць. Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки), 7, 383-393.*
12. **Шевченко, В.М.** (2015). Система допомоги дітям з глибокими порушеннями слуху: від раннього виявлення до комплексного супроводу. *Збірник наукових праць. Актуальні питання*

корекційної освіти (педагогічні науки), 5, 360-368.; **13. Шипшина, Л.** (2003). Комплексное сопровождение детей дошкольного возраста с нарушениями психофизического развития. Москва: ГИД.

References

1. Golovchits, L.A. (2001). Preschool surdo pedagogy: Education and training of preschoolers with hearing impairments. Moscow: VLADOS. [in Russian].; **2. Goncharenko, S.** (1997). Ukrainian Pedagogical Dictionary. Kiev: Lybid. [in Ukrainian].; **3. Zayika, S.K.** (2015). Role of parents in the educational process of preschool children with cochlear implants. *Scientific proceedings. Actual problems of the correctional education (pedagogical sciences)*, 6, 117-126. [in Ukrainian].; **4. Koroleva, I.V.** (2016). Helping Children with Hearing Disorders: A Guide for Parents and Professionals. St. Petersburg: KARO. [in Russian].; **5. Korsunskaya, B.D.** (1970). Education of the deaf in the family of a preschooler. Moscow: Pedagogy. [in Russian].; **6. Leonhard, E.I., Samsonova, E.G.** (1991). The development of speech of children with impaired hearing in the family. Moscow: Enlightenment. [in Russian].; **7. Mazur, I.** (2001). Development support is a new educational technology. *Fundamentals of psychologists*, 1, 9-16. [in Russian].; **8. Mishina G.A.** (2001). Forms of organization of the specialist-defectologist's correctional and pedagogical work with a family raising an early child with psychophysical development disorders (methodical recommendations). *Defectology*, 1, 60-64. [in Russian].; **9. Prokopenko, O.A.** (2015). Features of psychological support families raising a child with hearing. *Scientific proceedings. Actual problems of the correctional education (pedagogical sciences)*, 5, 251-261. [in Ukrainian].; **10. Rudykh, A.B., Moroz, L.V.** (2018). Coherent speech features for pre-schoolers of 3-4 year toughness degree. *Actual problems of correctional pedagogy, psychology and rehabilitation: Materials of the II All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (with international participation)*, 115-118. [in Ukrainian].; **11. Sokolova, H.B.** (2016). Actual questions psychological and pedagogical support families raising a child with limited possibilities of health. *Scientific proceedings. Actual problems of the correctional education (pedagogical sciences)*, 7, 383-393 [in Ukrainian]. **12. Shevchenko, V.M.** (2015). The system of help for children with severe hearing disorder: from early detection to complex support. *Scientific proceedings. Actual problems of the correctional education (pedagogical sciences)*, 5, 360-368. [in Ukrainian].; **13. Shipshina, L.** (2003). Complex escort of preschool age children with psychophysical development disorders. Moscow: GID. [in Russian].

Авторський внесок: Л. В. Мороз – 50 %, А. Б. Рудих – 50 %.

Received 14.03.2019

Accepted 11.04.2019